

**"BOLALARNING SHAXSIY RIVOJLANISHIGA OMILLAR TA'SIRI, SHAXS
TUSHUNCHASI"**

Bekchanova Mushtariy Ilxom qizi

Urganch Davlat Universiteti

Pedagogika fakulteti Psixologiya

ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola bola shaxsining rivojlanish xususiyatlari, bola ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillar hamda tarbiyaning shaxs kamolotiga ta'siri haqida bayon etilgan. Hozirgi shiddad bilan rivojlanib kelayotgan mamlakatimizning qay darajada yuksalishi, o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim tarbiyasiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Shaxsning kamolga yetishida ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya muhim ahamiyatga ega. Rivojlanish kishidagi jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jarayon bo'lib, u barcha tug'ma va egallangan miqdor va sifat o'zgarishlarini o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, tarbiya, rivojlanish, shaxs, oila, tashqi muhit, irsiyat, tug'ma qobiliyat.*

Аннотация: *В данной статье описаны особенности развития личности ребенка, факторы, влияющие на социализацию ребенка, влияние воспитания на развитие личности. Уровень развития нашей стремительно развивающейся страны напрямую связан с воспитанием подрастающего поколения. Социальная среда и образование имеют важное значение в развитии человека. Развитие – это физический, психический и социальный процесс в человеке, включающий в себя все врожденные и приобретенные количественные и качественные изменения.*

Ключевые слова: *образование, воспитание, развитие, личность, семья, внешняя среда, наследственность, врожденная способность.*

Abstract: *This article describes the characteristics of the development of the child's personality, the factors affecting the child's socialization, and the influence of education on the development of the personality. The level of development of our rapidly developing country is directly related to the education of the young generation. The social environment and education are important in the development of a person. Development is a physical, mental and social process in a person, which includes all innate and acquired quantitative and qualitative changes.*

Key words: *education, upbringing, development, individual, family, external environment, heredity, innate ability.*

Tarbiya jarayonining markaziy figurasi – bu bola va uning shaxsi hisoblanadi. Maktabgacha yoshda bola umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarga muvofiq shaxsiy madaniyat asoslari, uning negizini egallaydi. Shaxsiy madaniyat tushunchasiga bolaning atrof borliqdagi to'rtta asosiy soha: tabiat, inson qo'llari bilan yaratilgan predmetlar, ijtimoiy hayot ko'rinishlari, shaxsiy hayot va faoliyati ko'rinishlari kiradi.

Inson ma'naviyati, madaniyati negizi – bu odamdagi shaxsiy insoniy boshlanish, umuminsoniy qadriyatlar (ezgulik, halollik, go'zallik, haqiqat va h.k) va hayotiy faoliyat vositalari (borliq to'g'risidagi tasavvurlar, dunyoga ta'sir ko'rsatish, voqea-hodisalarga hissiy baholovchi munosabat) majmuasidir.

Insonning rivojlanishi juda qiyin va murakkab jarayon hisoblanadi. Rivojlanish har qanday tirik organizmga, shu jumladan insonga ham xosdir. Rivojlanish tashqi va ichki omillar ta'siri ostida bo'ladi.

Tashqi omillarga: Insonni o'rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhit, bolalarda ma'lum shaxsiy jihatlarni shakllashtirishga qaratilgan maqsadli yo'naltirilgan faoliyat kiradi.

Ichki omillarga: biologik omillar kiradi. Insonning rivojlanishiga ta'sir qiladigan omillar boshqariladigan va boshqarilmaydigan bo'ladi. Bola rivojlanishi jarayonida turli faoliyatlarga duch keladi: o'yin, o'qish, mehnat, sport va boshqalar, turli kishilar bilan muloqotda bo'ladi: ota-onasi, aka-ukasi, qarindoshlari, do'stlari va boshqalar bilan. Turli faoliyatlarda turli insonlar bilan muloqotga kirishish natijasida bolada ijtimoiy ko'nikmalar hosil bo'la boshlaydi. Bolaning normal rivojlanishi uchun muloqotning ahamiyati juda kattadir.

Atrofdagilar – kattalar va tengdoshlar bilan bolalar va yoshlar ijtimoiy ta'minoti va himoyasi muloqot o'rnatish, ularning bahosi asosida bolada o'z-o'zining obrazi, Men, obrazi yuzaga keladi. Ijtimoiy rivojlanishning bu jihati bolada ma'naviy tasavvurlar va yetuk tuyg'ular, axloq me'yorlari shakllanishiga ko'maklashadi. Axloq qoidalarining shakllanishi har kungi tartibli mashg'ulotlar jarayoni, barcha turdagi bolalar faoliyatida sodir bo'ladi. Ma'lumki, bolalarda taqlid qilish qobiliyati rivojlangan bo'ladi, ammo ba'zida axloq, xatti-harakatlarning ma'naviy mazmunini to'liq anglay olmaydilar. Shuning uchun ma'naviy tajriba va axloqiy qoidalarni o'rganish: kattalarga hurmat, tengdoshlarga ijobiy munosabat, atrofmuhit, tabiat, buyumlarni asrash kabi ko'nikmalarni shakllantirishga yordam berish zarur. Bolaning ijtimoiylashuviga ekologik omillar: suv, havoning ifloslanishi ham ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda salbiy ekologik omillar tayanch apparatining buzilishini, shizofreniya, qon kasalliklari kabi kasalliklarga olib kelmoqda, bolani ijtimoiylashish jarayonida bularning hammasini hisobga olish talab qilinadi.

Sotsializatsiya (ijtimoiylashuv) – uzluksiz va ko'p qirrali jarayon. Bu jarayon ayniqsa, bolalik va o'smirlikda jadal kechadi. Agar bu jarayonni obrazli qilib uy qurilishi deb tasavvur qilsa, unda aynan bolalikda butun binoga poydevor qo'yiladi va quriladi. Keyinchalik butun umr davomida faqatgina pardoqlash ishlari olib boriladi. Bolaning ijtimoiylashuv jarayoni, shaxs sifatida uning shakllanishi va rivojlanishi atrofmuhit bilan o'zaro ta'sirda sodir bo'ladi. Shaxs sotsializatsiyasining makro (grekcha makros «katta»), mezo – (mekos «o'rta») va mikro (mikros «kichik») omillarini farqlaydilar.

Makro omillar – inson yashaydigan mamlakat, jamiyat, davlat hamda dunyoviy planetar jarayonlar: ekologik, demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va b.

Mezo omillar – etnik ko`rsatmalarni shakllantirish, shaxsning milliy hayot va etnikaro munosabatlarning u yoki bu hollarini qabul qilishi, insonlarning o`z xalqi tarixi va hozirgi hayoti haqida qarashlari va fikrlari; bola yashaydigan va Bolalar va yoshlar ijtimoiy ta`minoti va himoyasi rivojlanadigan mintaqaviy shart-sharoitlarning ta`siri; yashaydigan joy turi (shahar, tuman markazi, qishloq); ommaviy kommunikatsiya vositalari va b.

Mikro omillar – yashash joyi va ijtimoiy muhitni tashkil qiladigan oila, ta`lim muassasalari, tengdoshlar guruhi va b. Mana shu eng kichik muhitni, ya`ni bola o`sadigan muxitni **sotsium** yoki **mikrosotsium** deb ataladi. Sotsium (kichik muhit) – bola sotsiolizatsiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu yaqin ijtimoiy muhitni bola asta-sekin o`zlashtiradi. Boshida u (bola), asosan, oilada rivojlanadi, so`ng yangi muhitlarni o`zlashtiradi – maktabgacha muassasalar, maktab, maktabdan tashqari muassasalar, o`rtoqlar davrasi, diskotekalar va h.k. Yoshi ulg`aygani sari bola tomonidan o`zlashtirilgan ijtimoiy muhit «hududi» tobora kengayib boradi. Bolaning sotsiumda rivojlanishiga ijtimoiy maqomning ta`siri juda kata bo`ladi. Ijtimoiy maqom **tug`ma, orttirilgan** bo`ladi. Tarbiya tarixan vujudga kelgan ijtimoiy hodisa bo`lib, xulqni boshqarish va belgilash kabi bir-birini talab etadigan va belgilaydigan tarkibiy qismlar axloqiy ong, axloqiy faoliyat va axloqiy munosabatlarning murakkab yig`indisidir.

Inson jamiyatda bir vaqtda bir qancha o`rinlarni egallashi mumkin. Masalan, ayol kishi o`qituvchi, rafiqqa, ona, qiz bo`lishi mumkin. Xayotiy davrlarda egallagan o`rni insonga muayyan bir talablarni qo`yadi va shu bilan birga unga qandaydir huquqlarni beradi. Jamiyatda insonning o`zini tutishi muayyan bir huquq va majburiyatlar bilan tavsiflanadi, sotsiologiyada bu **ijtimoiy maqom** deb ataladi. Ba`zi bir maqomlar bizga tug`ilishimizdan beriladi. Insonning ijtimoiy maqomi jinsi, millati, tug`ilgan joyi, ism-sharifi va boshqa omillardan kelib chiqadi. Bunday maqomlar **tug`ma** yoki **berilgan** deb ataladi. Boshqalari esa insonning o`zi mustaqil ravishda jamiyatda shaxsiy harakatlariga ko`ra erishgani bilan aniqlanadi. Masalan, pedagog, vrach, muhandis maqomini inson talab etilgan bilim yurtida o`qigani, kasbiy tayyorgarlikni o`tib, asoslovchi hujjatga ega bo`lgani uchun oladi. Bu **erishilgan** yoki **olingan** maqom deb ataladi. Bolalar va yoshlar ijtimoiy ta`minoti va himoyasi maqom insonning jamiyatda o`zini tutishini belgilaydi. Ma`lum bir vaziyatlarda shaxs o`zini istaganicha emas, balki o`z maqomiga ko`ra tutadi. Atrofidagi insonlar undan bu vaziyatlarda muayyan intizomni kutadi, ya`ni inson muayyan bir rolni o`ynashga majbur. Masalan: ish faoliyatida xodim yoki rahbarga xos, shaxsiy xayot faoliyatida esa ota-ona, farzand, aka-uka, do`st va h.k.ga xos intizomiy, kommunikativ harakatlar bajariladi. Shuning uchun inson maqomidan kelib chiqib kutilayotgan intizomiy harakat ijtimoiy rol deb ataladi. Jamiyatda ijtimoiy me`yor va qadriyatlarga to`g`ri kelmaydigan maqomlar xam mavjud. Shuning uchun rivojlanish jarayonida bola pozitiv ijtimoiy rolni va shu bilan birga negativ rolni ham o`zlashtirishi mumkin.

Pozitiv rolli maqomlar: oila aʼzosi (ota va ona, buva va buvi, oʻgʻil yoki qiz, aka va singil, nevara), jamoa aʼzosi (oʻquvchi, oʻrtoq, doʻst, yetakchi), isteʼmolchi (insonga ovqat, kiyim, oyoq kiyim va h.k), fuqaro (vatanni sevish, u bilan faxrlanish, vatanparvar boʻlish), mutaxassis (oʻqituvchi, vrach, iqtisodchi, muxandis va h.k).

Negativ rolli maqomlar: jinoyatchi, turli zararli odatlar (ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalik va h.k).

Bola bilan maʼlum rolda oʻzini tutish mexanizmi unga ijtimoiy munosabatlarga muvaffaqiyatli kirishib ketishni taʼminlaydi, har bir vaziyatga moslashib ketish imkoniyatini beradi. Individningbunday shart-sharotga moslashib ketishi jarayoni **ijtimoiy moslashuv** deb ataladi. Shaxs ijtimoiy munosabatlarda ham namoyon boʻladi. Aniqrogʻi, har bir odamning mehnatga, kishilarga, jamiyatga nisbatan munosabati ham turlicha ifodalanadi. Shaxsning axloqiy va faollik darajasiga xos sifatleri ham uni boshqalardan ajratib turadi. Shaxs haqida gapirilganda tabiiy holatda shunday savol tugʻiladi. Har qanday odam shaxs boʻla oladimi, inson shaxs boʻlishi uchun nimalar qilishi kerak? Bu savolga shunday javob berish mumkin. Insonning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun eng avvalo ijtimoiy hayot tajribalari va yaxshi Bolalar va yoshlar ijtimoiy taʼminoti va himoyasi tarbiya kerak boʻladi. Ana shunday omillar taʼsiri ostida inson rivojlanadi va shaxsga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F. Qodirova, Sh. Toshpoʻlatova, M. Aʼzamova Maktabgacha pedagogika T. : Ilm-ziyo. 2019-yil
2. Sodiqova Sh. A Maktabgacha pedagogika T. : Tafakkur boʻstoni
3. "Ilk qadam" davlat oʻquv dasturi.
4. Ibuka Massari "Uchdan keyin kech" T. : Akademnashr 2019